

УДК 37.013.42

Ю. В. Гарасимів,
асистент

(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

УСВІДОМЛЕННЯ ПРОВИНИ ЯК УМОВА УСПІШНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ УМОВНО ЗАСУДЖЕНОГО НЕПОВНОЛІТНЬОГО

У статті проаналізоване поняття "ресоціалізація"; висвітлені структура цього процесу, напрями, принципи; охарактеризовані основні умови успішного здійснення ресоціалізації, однією з яких є усвідомлення умовно засудженим неповнолітнім власної провини. Виявлені шляхи вдосконалення процесу ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього.

Актуальність теми. У період зростання злочинності (в тому числі і серед неповнолітніх) перед державою та її структурами гостро постають питання профілактики правопорушень, виправлення поведінки злочинців, їх ресоціалізації. Складна економічна ситуація в країні, відсутність достатньої правової бази щодо здійснення процесів ресоціалізації, неузгодженість дій кримінально виконавчої інспекції, соціальних служб, навчально-виховних закладів і сім'ї щодо виправлення поведінки неповнолітніх правопорушників зумовлюють труднощі у реалізації програм їх ресоціалізації. Окрім того, успіх процесу ресоціалізації неповнолітнього засудженого великою мірою залежатиме від його власного бажання повернутись до нормального життя в якості законослухняного громадянина, від усвідомлення своєї провини. Як вважає Л. Шеховцова [1: 86-87], усвідомлення провини та щире каяття слід вважати найважливішою передумовою ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

Проблема ресоціалізації неповнолітніх правопорушників протягом багатьох років привертає увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Так, основні етапи процесу ресоціалізації розкриті у ряді праць Т. Белавіної, О. Бени, В. Кривуші, Г. Радова, В. Синьова та інших. Умови успішного здійснення перевиховання неповнолітніх правопорушників досліджували І. Башкатов, П. Вівчар, І. Парфанович. Розробкою методик перевиховання важковиховуваних підлітків займалися В. Баженов, А. Макаренко, М. Фіцула. Незважаючи на такий широкий науковий інтерес до проблеми виправлення неповнолітніх правопорушників, питання усвідомлення ними провини в процесі ресоціалізації залишається практично недослідженим. Тому **метою** нашої статті є дослідження умов успішного здійснення процесу ресоціалізації умовно засуджених неповнолітніх, а саме – усвідомлення власної провини як запоруки виправлення поведінки у майбутньому.

Поняття "ресоціалізація" широко використовується у кримінології, соціології, соціальній педагогіці, психології. Процес ресоціалізації передбачає повернення індивіда у суспільство, відновлення необхідних для його нормальної життєдіяльності якостей. Це, по суті, перебудова особистості у зв'язку із зміною обставин. Варто зауважити що на саме поняття "ресоціалізація" сучасні науковці мають різні погляди. Так, на думку М. Садовнікова [2: 81], ресоціалізація може виступати основою для попередження рецидивів злочинів і є цілеспрямованим процесом набуття неповнолітнім необхідних можливостей та формування у нього здібностей до життя у суспільстві з дотриманням норм права. Т. Белавіна [3: 113] вважає, що ресоціалізація – це організований процес відновлення соціального статусу, раніше втрачених або несформованих соціальних навичок дезадаптованих неповнолітніх, переорієнтація їх соціальних установок і референтних орієнтацій за рахунок включення у нові позитивно орієнтовані відносини і види діяльності соціально-орієнтованого педагогічно організованого середовища. В. Васильєв ототожнює процес ресоціалізації з такими процесами як "...перевиховання особистості, що скоїла злочин, залучення її до трудової діяльності і нормального соціального середовища, відстежування динаміки особи осудженого, розробка рекомендацій щодо перевиховання і ресоціалізації засуджених" [4: 227]. Згідно Кримінально-виконавчого кодексу України ресоціалізація – це "свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві" [5]. Узагальнюючи зазначене, вважаємо, що ресоціалізація умовно засудженого неповнолітнього – це є доволі складний цілеспрямований процес, в основі якого лежить комплекс заходів, спрямованих на повернення і формування в умовно засудженого неповнолітнього необхідних умінь, навичок та набуття можливостей для життя у суспільстві з дотриманням правових норм.

Процес ресоціалізації включає дві складові – соціальну реадaptaцію та соціальну реінтеграцію. Соціальна реадaptaція є важким і багатограним процесом, метою якого є пристосування до нових умов життя. Соціальна реінтеграція передбачає набуття неповнолітнім нового соціального статусу, відновлення його стосунків з оточуючими людьми (батьками, родичами, вчителями, сусідами, друзями) та поновлення зв'язків із соціальними інститутами (школою, громадськими організаціями). Окрім цього, І. Парфанович [6: 13] виділяє два напрями ресоціалізації: ресоціалізацію свідомості особистості (відновлення позитивної системи цінностей, знань, переконань, установок тощо) та ресоціалізацію діяльності (відновлення позитивних навичок, умінь, стилю спілкування тощо). Таким

чином, ресоціалізація умовно засудженого неповнолітнього є складним багатограним процесом, спрямованим на перебудову його свідомості і поведінки.

Р. Овчарова, А. Дімітрова і В. Сафронова [7: 144] визначають такі основні принципи ресоціалізації: принцип обліку регіональних особливостей, соціокультурної і економічної ситуації у регіоні; принцип партнерства; принцип різнобічності реабілітаційних заходів; принцип єдності біологічних, психосоціальних і педагогічних методів; принцип наступності; принцип індивідуально-особистісного і гуманістичного підходів. Таким чином, принципи ресоціалізації умовно засуджених неповнолітніх можуть мати загальний або індивідуальний характер. На наш погляд, важливими умовами для виконання даних принципів є: взаємодія і системний зв'язок між різними соціальними інститутами; об'єднання зусиль суб'єктів і об'єктів ресоціалізаційного процесу; взаємопов'язаність та послідовність заходів, спрямованих на попередження правопорушень і злочинів неповнолітніх.

Процес ресоціалізації відбувається шляхом застосування комплексу спеціальних засобів. Так, Кримінально-виконавчим кодексом України (стаття 6, пункт 3) [5] у якості основних засобів ресоціалізації визначені: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, вплив громадськості. На наш погляд, зазначені засоби можуть застосовуватись лише за умови врахування виду покарання, особистості засудженого, особливостей його характеру та поведінки, ступеня суспільної небезпеки, мотивів скоєння злочину.

Успішність процесу ресоціалізації умовно засуджених неповнолітніх залежить від ряду чинників: умов життя підлітка, місця проживання, рівня достатку сім'ї, її соціального статусу. Не менш важливими чинниками є оточення неповнолітнього, сім'я та психологічний клімат в ній, друзі та стосунки з ними, працівники школи, соціальних служб та кримінально-виконавчої інспекції. Проте, на наш погляд, результати процесу соціалізації, у першу чергу залежать від самого неповнолітнього, його особистісних рис, освіченості та інтелектуальних здібностей, моральності та етичності, фізичних даних. Велике значення у процесі ресоціалізації умовно засуджених неповнолітніх відіграє усвідомлення ним власної провини за скоєний злочин.

Засудженні неповнолітні, які не усвідомлюють своїх дій та їх наслідків, мають низький рівень визнання власної провини. Такі злочинці не розуміють або не знають загальноприйнятих норм та засад поведінки. Проте, можемо припустити, що дана категорія засуджених цілком усвідомлює неправомірність своїх вчинків, демонструючи свою байдужість і зверхнє ставлення до закону, зневагу до інших людей їх негативних почуттів викликаних протиправними вчинками, а також хочуть досягти задоволення своїх бажань вчинками і засобами які є протиправними. Також варто звернути увагу на те, що неповнолітні даної групи можуть просто маніпулювати почуттями і емоціями оточуючих їх людей і стверджувати свою непричетність до злочину, що свідчить про їхню здатність керувати своїми діями і усвідомлювати їх наслідки. Вважаючи себе невинним підліток сприймає рішення суду як несправедливе, вирок здається йому незаконним, неправильним. У таких злочинців спостерігається схильність перекидати вину за свої вчинки на оточуючих їх людей, чи на несприятливі обставини, які призвели до скоєння злочину. Часто такими обставинами є відсутність грошей і неспроможність задовольнити свої бажання законним шляхом. Проте нерідко істинними причинами злочинних дій є меркантильність підлітків. Робота з ними є доволі клопіткою і важкою, вони погано ідуть на контакт, оскільки вважають, що даремно витрачають час, не розуміють для чого їм виправлятися, а часто – і у чому їхня провина. Щоправда, такі неповнолітні є рідкістю, оскільки однією з умов умовного засудження є визнання своєї вини і каяття за протиправну поведінку. У випадках, якщо правопорушники не каються, а намагаються себе виправдати і захистити, процес ресоціалізації не відбувається, так як неусвідомлення вини і наявність у свідомості правопорушника захисних мотивів створює своєрідний психологічний бар'єр.

Підлітки, які частково визнають свою провину, також схильні звинувачувати у своїх вчинках інших людей. Наприклад, підліток визнає що скоїв крадіжку, але винними у цьому більшою мірою вважає друзів, які спонукали до злочину, чи, скажімо, економічну кризу. Отже, покарання за злочин також мають нести інші. Як правило така категорія злочинців негативно ставляться до закону, і у будь-якому покаранні вбачають несправедливе ставлення до себе, оскільки вони не повною мірою переживають факт скоєного злочину. Доволі часто ці підлітки мають проблему з ціннісними орієнтаціями. Їм важко зробити вибір між цінностями, які тільки визначають задоволення їх потреб (в тому числі і матеріальних), допомагають самоутвердитись і підняти авторитет та цінностями, загальноприйнятими у суспільстві, які надають сенсу життю людини. До вибору такої системи цінностей схильні неповнолітні злочинці, які готові визнати свою вину у вчиненні злочину.

Умовно засудженим неповнолітнім, які мають високий рівень усвідомлення власної провини притаманне відчуття провини за скоєне, негативні емоції при усвідомленні факту скоєння злочину. При усвідомленні провини у них автоматично виникає потреба згладити її; підлітки готові понести будь-яке покарання, тільки б спокутувати свої неправомірні вчинки. Вони прагнуть виправитися в майбутньому та не повторювати свої помилки, які привели їх до скоєння злочину. Важливим для них є зробити свій внесок в повернення суспільної рівноваги, порушеної їх вчинками, і повернення собі

добраго імені. Доволі часто злочини, які вчинені цими неповнолітніми є випадковими, через необережність, або ж на момент скоєння злочину неповнолітній просто не зміг знайти правильного виходу із складної ситуації. Дана категорія засуджених легко йде на контакт із соціальними педагогами, працівниками соціальних служб, під виховним впливом яких у неповнолітніх формується правослухняна поведінка, що відповідає етичним і правовим нормам, прийнятим у суспільстві і державі.

Таким чином, усвідомлення умовно засудженим неповнолітнім власної провини і, як наслідок, визнання справедливості покарання за скоєний злочин, є особливою умовою його вдалої ресоціалізації. На думку Л. Шевченко [8: 86-87], активна ресоціалізація особи, яка скоїла кримінальний злочин, може починатися з вже з моменту її арешту та продовжуватися у ході досудового слідства і навіть судового процесу, якщо правопорушник визнає свою провину, щиро кається та засуджує свою злочинну поведінку.

Безперечно, бажаним результатом покарання злочинця є його виправлення, вдала ресоціалізація. На нашу думку досягнення цієї мети забезпечується уже самим винесенням вироку, призначенням покарання, що допомагає підліткам усвідомити неправомірність своїх дій. Наступним кроком у досягненні результату можна назвати сам процес відбування покарання, проходження діагностичних, корекційних та профілактичних програм, і виховних заходів, які викликають бажання спокутувати провину, повернутись до правослухняного життя, подолати особистісні проблеми і конфлікти з оточенням.

Знання про рівень усвідомлення своєї провини неповнолітнім дає можливість працівникам кримінально-виконавчої інспекції чи соціальних служб краще зрозуміти мотиви скоєння злочину, детальніше вивчити особу умовно засудженого неповнолітнього, скласти його психологічний портрет, передбачити подальшу поведінку. Дана інформація допоможе обрати ефективні методи реалізації програми індивідуальної роботи з підлітком щодо повернення його до самостійного, загальноприйнятого, соціально-нормативного життя в суспільстві, які є уже розроблені і апробовані на практиці, або ж розробити нові. Саме тому, на нашу думку, робота соціального педагога, працівників кримінально-виконавчої інспекції, соціальних служб щодо ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього повинна спрямовуватись перш за все на діагностику рівня усвідомлення ним своєї провини у скоєнні злочину та негативних наслідків власних вчинків. Результати діагностики будуть визначати подальший хід усієї соціально-педагогічної роботи.

Наступним кроком у роботі соціального педагога щодо ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього є формування або підвищення у підлітка рівня усвідомлення ним своєї провини. Окрім високого рівня усвідомлення своєї провини, зловмисник повинен розуміти наслідки свого вчинку і приймати винесений вирок як справедливий. Неповнолітній повинен відчувати потребу спокутувати провину і стати законслухняним громадянином. Для цього у нього потрібно розвивати властивості, які сприяють виправленню неповнолітнього.

Отже, в основі виправлення та успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього лежить усвідомлення ним власної провини. Справжнім свідченням того, що процес ресоціалізації проходить вдало, є вчинки і дії умовно засудженого неповнолітнього, які спрямовані на відшкодування та усунення принесеної шкоди громадянам та державі.

Таким чином, неповнолітні з високим рівнем усвідомлення своєї провини схвально сприймають своє покарання, і позитивно ставляться до виконання усіх вимог вироку, на відміну від неповнолітні злочинці з нижчим рівнем усвідомлення своєї вини. А це вказує на те, що працівникам соціальних служб та кримінально виконавчих інспекцій варто приділяти більше уваги стосовно роз'яснення неправомірності вчинків за які неповнолітні несуть покарання тим злочинцям, які мають низький рівень усвідомлення провини і вважають своє покарання та примусові заходи несправедливими щодо своєї особи. При недостатньому психолого-педагогічному впливі у цих підлітків може сформуватися негативне ставлення до законодавчих установ і їх працівників, а також до працівників соціальних установ, що, як правило, призводить до проблем з ресоціалізацією.

З огляду на це соціальному педагогу, який здійснює виховний вплив на неповнолітнього злочинця варто зорієнтувати роботу на те, щоб виховати у підлітка відчуття поваги до закону і розуміння його не як засобу приниження його гідності, а як регулятора поведінки і відносин між людьми. У процесі ресоціалізації потрібно здійснювати правове виховання умовно засудженого, формувати у нього повагу до закону та усвідомлення важливості дотримання закону. Варто звернути увагу неповнолітнього на те, що закон може не тільки карати але й винагороджувати за певні дії при умові сумлінного виконання своїх обов'язків як громадянина держави. На основі цього у неповнолітнього потрібно сформувати уміння знаходити правомірне рішення при розв'язанні складних життєвих ситуацій.

Дуже важливо у ресоціалізаційному процесі є продемонструвати умовно засудженому неповнолітньому вагомість дотримання системи цінностей, яка відповідає загально прийнятим нормам поведінки в суспільстві, сприяє самовдосконаленню, інтелектуальному і фізичному розвитку особистості. Варто вказати підлітку, що при дотриманні даних принципів він зможе подолати складні

життєві ситуації, і допомагати своїм прикладом іншим у визначенні їх життєвого шляху.

Працівникам, які здійснюють соціально-педагогічний супровід умовно засуджених неповнолітніх у процесі їх ресоціалізації важливо пам'ятати про вплив самооцінки підлітка на рівень усвідомлення ним своєї вини. Особливу увагу варто звернути на засуджених у яких занижена самооцінка, оскільки вони погано сприймають критику, спроби зблизитись з ними можуть сприйматися вороже, з недовірою через те що спрацьовує захисний механізм. Занижена самооцінка може бути притаманна і особам з високим рівнем усвідомлення провини. У цьому випадку підліток може піти на крайнощі, намагаючись спокутувати провину, тому дуже важливо підтримати його і вказати на правильний шлях виходу з ситуації.

Висновки. Таким чином, ресоціалізація умовно засудженого неповнолітнього є доволі складним цілеспрямованим процесом, в основі якого лежить комплекс заходів, спрямованих на повернення і формування у неповнолітнього необхідних умінь, навичок та набуття можливостей для життя у суспільстві з дотриманням правових норм. Запорукою успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього є усвідомлення ним власної провини та щире каяття у скоєному. Важливе місце у роботі соціального педагога щодо ресоціалізації повинні займати діагностика рівня усвідомлення провини, за потреби – формування високого рівня усвідомлення, а також подальший супровід і підтримка неповнолітнього. Результатом співпраці суб'єкта і об'єкта ресоціалізації повинні стати зміна особистісних якостей умовно засудженого неповнолітнього, що сприяло б поверненню неповнолітнього до правослужняної та соціально-нормативної поведінки.

Перспектива. У майбутньому, на наш погляд, потрібно дослідити вплив особистісних властивостей та соціальних факторів на рівень усвідомлення провини неповнолітнім засудженим, що дасть можливість глибше вивчити дану проблему та обрати ефективні методики для роботи з неповнолітніми в процесі їх ресоціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи як факультативна ознака суб'єктивної сторони складу злочину: постановка проблеми / Л. І. Шеховцова // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 25. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 500 с.
2. Садовникова М. Н. Ресоциализация несовершеннолетних, находящихся в местах лишения свободы / Садовникова М. Н. // Сибирский Юридический Вестник. – 2004. – № 2. – С. 89–95.
3. Белавіна Т. І. Соціальна дезадаптація молоді: чинники та умови / Т. І. Белавіна. – К., ППНВ, 2004. – С. 113.
4. Васильев А. А. Психічні аномалії неповнолітніх та їх вплив на кримінальну відповідальність / А. А. Васильев // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. Збірник наукових праць. – 2003. – № 3 (12). – С. 272.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України. – Харків : Одиссей, 2004. – 112 с.
6. Парфанович І. І. Система виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми: Навчальний посібник / І. І. Парфанович. – Тернопіль : ТИПУ, 2005. – 175 с.
7. Димитров А. В. Основы пенитенциарной психологии: Учебное пособие / А. В. Димитров, В. П. Сафронов. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2003. – 176 с.
8. Шевченко Л. О. Діагностика та корекція психічних станів злочинниць / Л. О. Шевченко. – Х., 2003. – С. 86–87.

Матеріал надійшов до редакції 17.09. 2009 р.

Гарасимів Ю. В. Осознание вины как условие успешной ресоциализации условно осужденного несовершеннолетнего.

В статье проанализировано понятие "ресоциализация"; раскрыта структура этого процесса, его направления и принципы; охарактеризованы основные условия успешного осуществления ресоциализации, одной из которых есть осознание условно осужденным несовершеннолетним собственной вины. Обнаружены и проанализированы пути совершенствования процесса ресоциализации условно осужденного несовершеннолетнего.

Harasimiv Yu. V. Fault Comprehension as the Condition of Successful Re-socialization of Juveniles Given a Suspended Sentence.

In the article the concept "re-socialization" is analysed; the structure of this process, its direction and principles is disclosed; the basic conditions of successful re-socialization realisation are characterised, one of which is the comprehension by a juvenile given a suspended sentence his own fault. Ways of perfection of re-socialization process of a juvenile given a suspended sentence are analysed.